

TINA RAHIMY

VERBORGEN VERHALEN

Over leermeesters en inspiratoren

th ten have

Inhoud

Ambigue leermeester	9
Ongevraagd droomt ze om voorbij mij te komen	13
Temperaturen van spreken	23
Leraren van leraren, elders en hier	31
Lot, bestemming, amor – ik ben her en der gezien	41
Stilte tussen meanderende wijsheden	55
Woede: waar is de leraar die op mij lijkt?	69
Lerende leraar, leren anders te geven	83
Palermo's les: Julia, mijn scherpste, mijn krakende denken	99
Gebroken hart, ben ik een ambigue leermeester?	115
Nawoord: Wijsheid van onder- <i>wijs</i>	125

Lerende leraar, leren anders te geven

WOEDE GAAT MAAR niet weg. Woede ondanks mijn inspiratoren. Hun engagement nam ik zo kinderlijk puur waar. Toch weet ik geen houding te vinden ten opzichte van het geweld van het leven. Ik voel de woede in elk metagesprek dat ik aanga. Ik ben nog niet wijs genoeg om de complexiteit van het leven van de afwijzende leermeesters te omschrijven, hun wil tot macht of hun uitsluitingsmechanismes. Het zijn ingewikkelde temperaturen die levens – zowel die van hen als die van de kinderen op de schoolpleinen – vormgeven. Volgens wetenschappers hebben docenten weinig impact op de groei van hun leerlingen en studenten. Prachtig feit als het tot bescheidenheid leidt; afschuwelijk feit als het tot onverschilligheid en desinteresse leidt. Hoe dan ook, ik kan dergelijke feitelijkheden niet beamen met mijn leven, noch met mijn waarnemingen toen, nu en in de toekomst. Wat ik ervaar is beïnvloeding. Onvermijdelijke relationaliteit. Dit is een verhaal over connectieve temperaturen, over een student die me iets leerde door juist niet op mij te lijken. Connectieve affecten waarin individuen met kleine en grote gebaren het leven van een ander mede-vormgeven. Dat is wat Hannah Arendt probeert aan te duiden. Louter door hande-

len in relatie tot een ander wordt iemand een mens. Louter in een relatie kan een individu iemand worden. Niet omdat een individu zichzelf waarmaakt. Niet omdat diegene een identiteit eenduidig tentoonstelt. Iemand is altijd een in-relatie-iemand. Een mens is een verhaal, een tussenverhaal, een uitkomst van oneindige connecties. Dat is waarom groeien in het onderwijs nooit eenduidig en eenzijdig kan zijn. Dat is waarom leraren vele vormen kennen.

Sommige leraren ontmoet je alleen in boeken, sommige in volle zalen, sommige zijn passanten en sommige zijn simpelweg je studenten. Na een jaar geen baan te hebben gevonden werd ik uiteindelijk door een vriend gevraagd om de toekomstige generatie sociaal werkers les te geven. Laat ik een aantal vooroordelen over het onderwijs op het hbo bevestigen. De klaslokalen zijn te vol en de kinderen doen hun huiswerk meestal niet. Ze zijn luidruchtig en zijn vaak druk aan het spelen met hun mobiel. In eerste instantie lijken ze een grote uitdaging voor een leraar die gewend is om les te geven aan welgemanierde filosofiestudenten. Niettemin, het waren juist deze studenten die me iets gaven wat ik niet kon leren als leerling en leraar op de universiteit. Het was niet op een abstract of conceptueel niveau. Ze hebben meestal een hekel aan onaardse concepten. Hun taal is van een ander niveau, op het niveau van het leven. Ze communiceren met een eenzame oudere, een thuisloze, een crimineel, een straatjong, een misbruikt kind, een geslagen echtgenoot. Ze hebben mijn vocabulaire niet nodig om te zien wat een samenleving vergeet te zien. De gemarginaliseer-

den. Wat ze me leerden was een les op een ander niveau. Ze leerden mij wat het betekent om werkelijk toe te geven aan het begeren van de wijsheid, niet de kundigheid maar de samenspraak die de wijsgeer moet leren implementeren.

Het was tijd om terug te keren, om terug te keren naar mijn lichaam en voorbij de verbittering en wanhoop van mijn generatie. Terug naar Giorgio Agamben. Ik lees het citaat opnieuw, er is geen dualiteit. Het is geen marginaliteit versus beslissende factor. De marginaliteit zelf is de doorslaggevende factor, de politieke realiteit van vele levens. Marginaliteit is niet van elders, het is hier, te midden van het centrum van macht die het is vergeten. Deze studenten leerden me dat marginaliteit en het verzet ertegen meer verweven zijn dan ik me had kunnen voorstellen.

Daar zitten ze dan. Een volle klas. Studenten die opgeleid worden tot sociaal werker. Les ethiek. We hebben het over rechten en plichten. Over wat het betekent om een burger te zijn en wat het betekent om geen burger te zijn. We bespreken de termen rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en openbaarheid. Ik vraag hun of ze erachter staan. Of ze de meerwaarde ervan weten. Eerst willen ze natuurlijk weten wat de termen betekenen. Ik voorzie ze van normatieve definities. Dat je het recht hebt om een beroep te doen op een wetssysteem, het recht hebt om degene die jou onderdrukt aan te spreken en voor de rechter te slepen. Dat je als burger het vertrouwen moet hebben dat het voor het rechtssysteem niet uitmaakt wie iemand is, wat iemand gelooft of

welke ideologie iemand heeft, of welke sociaal-economische status. Het objectieve recht, de onafhankelijke rechtspraak zal neutraal blijven ten opzichte van verschillen en ieder in een gelijke situatie op een gelijke wijze behandelen. De rechtstaat beroept zich op het recht om het recht op te eisen, op transparantie en op openheid, zonder een onderscheid te maken tussen mensen.

Ik laat zoals meneer K. een stilte vallen, want als ik om hun mening vraag dan moet ik ook de ruimte geven om deze mening te vormen, en ik vraag ze weer maar dan langzamer: ‘Vinden jullie deze principes van rechtszekerheid, rechtsgelijkheid en openbaarheid belangrijke principes? Willen jullie hiervoor staan, willen jullie voor deze principes vechten en strijden?’

Eenstemmig knikken ze ja, ja, ze gaan ervoor. Ik stel dan de fatale vraag die de sfeer zal laten omkeren: *Waarom?* Ze aarzelen nog niet, zeker van hun zaak menen deze jonge zielen letterlijk dat elk mens het recht heeft om zijn rechten op te eisen, dat ieder individu gelijk is aan elk andere. ‘Ja, we moeten het doen!’ zeggen ze. ‘Want anders worden we onbeschaafd. Dat is toch logisch, vanzelfsprekend... Het is toch gewoon normaal.’

De discussie lijkt afgelopen te zijn. De klas lijkt het er unaniem over eens te zijn wat normaal is. Maar als docent draag je de ondragelijke verantwoordelijkheid om de studenten te laten zien dat de wereld anders werkt. Meneer K. moest ons leren dat wijsheid nooit gegeven is, en ik moet hun leren dat rechtsgelijkheid niet vanzelfsprekend is. Dat het vanzelfspre-

kende vaak niet vanzelfsprekend is. Dat de normale beschaafde omgang vaak ook zeldzaam is. Meneer K. moest lachen om onze naïviteit, terwijl ik meestal wanhoop voel die tot irritatie leidt. Ergens wil ik dat zij weten wat ik weet, ergens denk ik wanhopig dat ze het nooit zullen begrijpen. Mijn irritatie lijkt nog beheerst en didactisch verantwoord.

‘Jullie zeggen “mensen” en niet “burgers”. Dus jullie vinden dat alle mensen hier recht op hebben?’

Ja... knikken ze bevestigend. Er is nog steeds geen aarzeling.

‘En als je naar de wereld kijkt, hebben alle mensen het recht, het vermogen en de veiligheid om op een transparante wijze hun recht op te eisen? Krijgt iedereen de kans?’

Aan hun stilte merk ik dat het optimisme al wat gedaald is. Nee. Nee. Niet iedereen heeft dat. Wie niet? vraag ik hun. Ze lezen hun apps, hun korte berichtjes. Al snel weten ze wie het recht niet heeft om zijn rechten op te eisen.

‘Vluchtelingen, mevrouw. Vluchtelingen. Illegalen, illegalen kunnen het niet eisen.’

Ze kijken elkaar aan.

‘Die bestaan dan niet,’ zegt er één.

‘Wat bedoel je?’ zegt een ander.

‘Nou, dat ze voor de wet niet bestaan, niemand weet waar ze zijn en wat ze doen. Ze lijken wel spoken... geesten.’

En ze kijken mij aan. Want daar hopen ze dan het antwoord te vinden.

‘Dat is toch niet te doen, mevrouw. Dat is toch niet te doen... als een spook leven.’

Ze kennen geen beleidsnota's, ze gebruiken geen juridische woorden. Toch is hun verontwaardiging meer dan een persoonlijk gevoel, het beroept zich op een visie die ze hebben op een mensenleven. Van wat het inhoudt om te leven als een mens. Plotseling komt er een vraag die ik niet verwachtte.

'U weet toch wat het betekent, mevrouw? U weet toch wat het is om een spook te zijn?'

Ik verslik me. Ze zien me op dit moment niet als docent maar als ervaringsdeskundige. Zeg het, mevrouw, zeg wat het is.' De cynicus in me ziet de vraag als sensatiezucht. Even een spannend verhaal om de dag door te komen. Ik ben ondanks mijn woede gelukkig geen radicale cynicus geworden. Hun vraag is oprecht, geïnteresseerd. Ik probeer het nog te ontwijken. Ik ben moe van het vertellen van deze verhalen en dat heeft mij doen vervreemden van mijn eigen leven. Elke keer dat ik een dergelijk verhaal vertel ben ik voorzichtig, gedegen, want als ervaringsdeskundige wil je anderen niet laten schrikken, maar inspireren, mee laten denken, in plaats van traumatiseren. Dat was de les die ik leerde in mijn openbare lezingen. Ervaringsdeskundigen zijn eerder diplomaten dan waarheidssprekers. Het echte leven moet verbloemd worden in de publieke ruimte, voor hooguit tien procent besproken worden om de ander nog op adem te laten komen. En uit angst voor afschrikken wil ik hen zelfs dat besparen. En de cynicus in me wil niet voldoen aan een beeld, wil geen persoonlijke verhalen meer delen. 'Misschien een ander keer,' zeg ik, 'het is te veel om

nu te vertellen.’ Maar de jongeren zijn toch vaak eigenwijzer dan ik. Ze dringen aan. ‘We willen het weten.’

‘Spoken zijn schimmen, ze zijn noch hier noch daar, noch op aarde noch in de hemel noch in de hel. Het is een besluiteloos leven. Een niet-bestaand bestaan. Je kan niet bestaan, want zodra je bestaat wordt je bestaan onmiddellijk afgewezen. Zodra je laat weten dat je er bent, heb je nog meer problemen.’

Ik denk klaar te zijn, de afstand te hebben bewaard, mijn rationaliteit intact. Hen niet te laten schrikken maar toch iets laten weten zonder persoonlijk te worden. Maar zoals het hbo-studenten betaamt laten ze mij niet zo gemakkelijk gaan, ze laten mij niet weggkomen met abstracte beschrijvingen. Ze dagen me uit om een voorbeeld te geven, om het praktisch te maken. Niet wetende dat de praktijk altijd gruwelijker is dan het abstracte verhaal. Dat de praktijk een begripsvermogen te boven gaat, terwijl abstracte verhalen de illusie geven dat ze het wel kunnen begrijpen.

Ze blijven aandringen en ik laat me na een lange tijd weer gaan. Even stuurloos, even niet een docent, maar van medemens tot andere medemens. De woede suist omhoog en laat mijn stem trillen. Het verhaal laat niet meer op zich wachten.

‘Ik was veertien.’ En al bij het noemen van mijn leeftijd gaan ze vooroverzitten. ‘We waren illegaal in een ander land dan mijn geboorteland en mijn aankomstland. Geen verwarming, niet genoeg dekens en het was een strenge winter.

Het raam was afgesloten met plastic. Geen geld om glas te betalen. We hadden een gascapsule. Dat was de enige warmtebron. We, mijn ouders, mijn broertje en ik, sliepen allemaal in één kamer. Midden in de nacht werd mijn vader wakker, hij voelde een enorme hoofdpijn, en liep de kamer uit. Na een tijdje was zijn hoofdpijn wat afgezakt en hij liep terug naar de kamer. En pas toen besepte hij wat er mis was. Mijn moeder en ik lagen al te schuimbekken. Hij rook het gas. Hij kon mijn broertje, waarschijnlijk door zijn jonge leeftijd, nog wakker maken en uit de kamer halen, maar mijn moeder en ik waren al ver heen. Hij sleurde ons de kamer uit, probeerde ons wakker te maken. Deed de gaskraan dicht en opende de ramen. Zijn pogingen leken tevergeefs. Wat hij ook deed, hij kreeg zijn vrouw en dochter maar niet wakker. Uit wanhoop begon hij bij de burens op de deur te bonzen, schreeuwde om hulp, maar niemand wilde de vreemdelingen helpen. Naar de politie wilde hij niet gaan, de illegaliteit duurde al zo lang, en hij had al zo lang te maken gehad met de corruptie van de politie dat hij niet meer geloofde in het systeem. Urenlang bleef hij roepen, probeerde hij ons wakker te maken. En in deze uren maakte hij de banale calculatie: het ziekenhuis bellen en zijn vrouw en dochter redden, met als gevolg dat we met zijn allen gedeporteerd zullen worden, of afwachten en zien wat er gebeurt. De keus is niet tussen leven en dood, maar tussen dood en dood, de dood en een waarschijnlijke dood. Pas na meer dan twintig uur kotsen en ijlen, waren we eindelijk enigszins aanspreekbaar. Die avond ben ik gestorven en

herrezen. Die avond wist ik oprecht wat het is om een spook te zijn. Die avond wist ik dat het er niet toe deed of ik een mens was of een grasspriet.'

Ze zijn stil, ben ik te ver gegaan, heb ik te veel gezegd? Mijn woede daalt, en ik merk dat ik hen heb aangesproken op een toon die ze niet verdienen.

'Dus u weet hoe het is? Hoe het is voor al deze vluchtelingen die nu komen?'

'Nee, kind, nee,' verbeter ik haar. 'Nee. Ondanks de gruwel weet ik dat mijn ellende niks voorstelt in het schijnsel van hun verhalen. Waar ik er honderden verloor, hebben zij massaal de doden achter zich gelaten. Mijn doden zijn te tellen, hun doden zijn ontelbaar geworden. Wij waren de uitzonderlijke vluchtelingen, zij worden bestempeld als een tsunami van vluchtelingen. Deze vluchtelingen is het niet eens meer gegund om een gruwelijk verhaal te vertellen, hun verhaal is al gecorrumpeerd voordat het uitgesproken wordt. Ze zijn de verkrachters, de terroristen, de massa die onze cultuur in gevaar zal brengen. Hun mens-zijn is nog erger aangetast dan het mijne. De uitgestotenen van de wereld. Ze zijn de spoken die we vrezen, die we niet spreken, spoken die we zien maar niet kunnen waarnemen. De spoken die we niet kunnen aanvoelen, niet willen omarmen.'

De stilte is er weer. En plotseling zie ik haar rood aanlopen, plotseling zie ik haar woede. Tess, met haar prachtige groene ogen en bruine haren. Het kind met de lichte huid van wie ik zeker weet dat ze oorlog noch illegaliteit kent. Ze is in geen enkel opzicht een kloon van mij, maar

vreemd genoeg zie ik mijn woede weerkaatsen in haar rode huid.

‘Laten we dan wat doen, laten we dan wat zeggen, laten we zeggen dat het onrechtvaardig is.’

Zij is nog geen twintig en zij wil nu al de wereld tegen gaan. Zij heeft niets met de teleurgestelde passiviteit van mijn generatie, maar spreekt driftig als mijn vader over onrecht. Haar medestudenten aarzelen zoals ik. Ze willen haar tot bedaren brengen. ‘Maar de wereld is zo groot, Tess, dat kunnen we niet veranderen.’

Ze past haar ambitie aan om hen tegemoet te komen. ‘Dan doen we het hier,’ zegt ze. ‘Dan zeggen we hier dat het te gek is om bang te zijn voor mensen die niets meer hebben. Die alles hebben verloren.’

De klasgenoten zijn nog niet klaar. ‘Maar Tess, hoeveel macht hebben we dan? Wie luistert nou naar ons? Hoeveel hebben we te zeggen?’

‘Als we maar ja zeggen,’ roept Tess.

‘Maar er zeggen zovelen neeeeeee.’

Tess is stil. De klas kijkt mij aan met groene, blauwe, bruine en zwarte ogen. Dit is wat we jullie hebben gegeven, denk ik, wij teleurgestelde volwassenen met onze kleine oorlogen. Niet moed, hoop of mogelijkheden. Wij volwassenen hebben jullie achtergelaten met cynisme, aarzeling, angst en wanhoop. Ik heb hen achtergelaten met onproductieve woede. Ze kijken me aan, de docent die het antwoord moet geven. Maar ik ben moe, ik weet het niet meer. Ik weet niet meer hoe ik beleefd de ondragelijke angst van de ander

moet afweren. Ik weet niet meer hoe ik de vertegenwoordigers van vrije meningsuiting moet aanspreken. Ik ben de wanhoop, ik overweeg al jaren weer te vluchten, en zij vragen mij om opties. Tot mijn verbazing is Tess nog niet klaar.

‘Als wij het niet doen,’ zegt ze, ‘wie dan wel?’ Haar eis tot betrokkenheid is compromisloos. ‘Als zij nee zeggen, dan zeggen wij ja, dan zeggen wij nog harder ja. Harder en harder,’ schreeuwt ze. ‘Laten wij het doen, laten wij het met deze klas doen. Want als wij het niet eens in deze klas kunnen doen, waar dan wel?’ De klas kijkt haar aan, kijkt naar haar moed. ‘Oké, Tess,’ beginnen ze langzaam, ‘laten we het tenminste hier doen.’ Daar zit ze, mijn Tess, zij de docent en ik de leerling. Zij leert mij weer moedig te leven.

In deze klassen is er soberheid, sobere moed. Zij daagden mij opnieuw uit om te spreken, om te spreken als een mens. Ze wilden de verhalen, ze dwongen me zachtjes om eerlijk te delen en teder mijn rijzende muren af te breken. Deze keer was er geen ruimte voor het schouwspel, deze keer deelden we verhalen die aanleiding gaven tot echte vragen en die arrogante antwoorden lieten varen. En hoe meer ik deelde, hoe meer ze bereid waren bloot te leggen. Ze begonnen me hun verhalen te vertellen, verhalen over racisme, armoede, verkrachting en mishandeling. Dit zijn de gemarginaliseerde kinderen zonder de troost zichzelf te definiëren via welke nationaliteit dan ook. Zij zijn de gemarginaliseerde stedelijke jeugd die ik – vanwege mijn overtuiging dat die in dit deel van de wereld als zodanig niet bestond – over het hoofd heb gezien. Ik moest toegeven

dat ik ondanks mijn moeilijke conceptuele groei en ervaringen in de ware zin een onverlichte onderwijzer was gebleven.

Ze lieten me weer mededogen voelen, lieten me mijn gevoel van empathie evalueren. Dit zijn de kinderen die, net als elk ander kind in de wereld, de littekens van onze kapitalistische verlangens voelen: het moeten voldoen aan meritocratische eisen, vaak zonder vader of moeder om hen daarbij te ondersteunen. Het zijn de kinderen, met blond, zwart, bruin haar, met alle kleuren ogen te midden van kleine oorlogen tussen werelddelen. Ze zitten allemaal in hetzelfde klaslokaal, botsen in hetzelfde klaslokaal en brengen een nieuwe vorm van vrede in elk klaslokaal. Dit zijn de kinderen van meerdere nazaten. Een van mijn studenten is een kind van zeven landen. Zijn verhaal is lang, zijn verdriet is enorm. En deze keer zag ik in zijn ogen de woede die ik in de loop der tijd was vergeten, de woede die mij ooit heeft gedefinieerd – die woede heeft hem nu gevangengenomen. Zijn leven, zijn uitsluitingen zijn de xenofobische implicaties van de verscheiden realiteit van deze stad.

Het is tijd dat ik nu de wijze, de medelevende ben. En om dat te doen heb ik andere leraren nodig, de attitude van een leraar van wie ik dacht dat die op me leek, maar die toch anders bleek te zijn. Het is tijd om het hele verhaal over Appiah te vertellen. Die wijze medelevende man wist langzaam de afweer om mijn woedende hart te doorbreken. Ik schaamde me voor mijn uitbarsting, mijn uitbarsting te midden van die belangrijke mannen en vrouwen. Ik was lie-

ver onopgemerkt vertrokken die avond, hopen vergeten te worden. Toch verzamelde ik moed om te blijven. Ik manoeuvreerde mezelf in een hoek van de kamer, voelde niet de drang om met mensen te netwerken, om mezelf te profileren als een belangrijk persoon of een slimme intellectueel. Appiah kwam de kamer binnen. Hij keek rond en werd met enthousiasme begroet. Hij wuifde mensen weg, en ten slotte ving hij mijn ogen. Hij begon naar mij toe te lopen. Ik dacht: O God, nu komt het. Tijd om mijn actie te rechtvaardigen. De uitdrukking op zijn gezicht was echter niet die van een furieuze wereldberoemde professor. Ze was eerder zachtaardig en open. Hij benaderde me en zei: 'Ik denk dat we moeten praten. Ik wil heel graag weten wat voor kwaad je hebt gezien.'

Ik was perplex. Mijn furiositeit ten opzichte van hem was nog erger dan die ten opzichte van Agamben. Ik verwachtte iets van hem, en ik schaam me om te zeggen dat ik meer van hem verwachtte vanwege zijn Ghanese achtergrond. Ja, ik profileer ook. Ik verwachtte dat hij het beter zou weten. Maar de man die me tegemoet kwam was geen man uit een land of continent, maar een echt kind van Moeder Aarde, die het inderdaad beter wist. De aarzeling nam het over van de woede.

'Ik denk niet dat dat zo'n goed idee is.' De zin was eruit, maar ik begreep hemzelf nog niet.

'Waarom niet?' vroeg hij verontwaardigd.

Ik had iets te bekennen. 'Ik denk dat uw medeleven een beter instrument is om de wereld te redden Mijn realiteit is

het tegenovergestelde. Met wat ik heb gezien kunt u geen dingen oplossen. Dood is niets meer dan de dood. Ik heb in het oog van het kwaad gekeken, ik heb gekeken naar ogen die kwaadaardig waren en kwaadaardigheid wilden. Er was niets anders te traceren.'

Hij ging naast me zitten. Nodigde me uit om toch te spreken. Ik zag de tederheid van mijn juf op het schoolplein in zijn ogen terug. Voelde me kind, puber en volwassene tegelijk. Hij luisterde de hele avond. Hij week niet van mijn zijde. Het was die avond dat iemand me liet zien wat het is om een filosoof te zijn in hart en nieren. Daar observeerde ik de houding waarmee iemand Sofia, de onbereikbare godin van de wijsheid, oprecht liefheeft. Het was niet Appiahs liefde voor de wereld, noch mijn woede die zegevierde die avond. In samenspraak zijn we het op die avond lang geleden eens geworden dat het altijd iets daartussen is.

Ik vertelde het verhaal aan mijn nieuwe studenten om hun een kosmopolitische houding te laten voelen, een houding die deze wijze man een jonge vrouw toonde. Aan het einde van het verhaal, na wijselijk zwijgen, zei een van de jongsten van de klas met haar blauw witte huid tegen de jongen met een blauwbruine huidskleur: 'We kunnen het doen, vind je niet? Zo worden als de meneer waar mevrouw het over heeft.'

De jongen en de rest van de klas bevestigden de hoop. Ik vertelde hun verlegen dat ik hoopte dat ik hen behandelde zoals Appiah mij behandeld had. Met respect en openheid.

Dat ik hoopte wijs genoeg te zijn om van hen te leren. Het meisje stelde me gerust.

‘Nou, mevrouw,’ zei ze met een glimlach, ‘... daar hoeft u zich geen zorgen over te maken; u bent aardig op weg.’